

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

1

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

STRAIPSNIAI

MINDAUGAS KLOVAS

Lietuvos istorijos institutas

VILNIAUS MIESTO PAJAMOS: SVARSTYKLĖS IR SAIKAVIMAS XV–XVIII A.

ANOTACIJA. Straipsnyje tiriamos Vilniaus miesto pajamos iš svarstyklių ir saikavimo XV–XVIII a. Analizuojamas svarstyklių ir saikavimo teisinis reglamentavimas, atsiradimo laikas, svarstyklių pareigūnų darbo specifika, šios rūšies pajamų dydis miesto ižde ir kt.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: XV–XVIII a. Vilnius, iždas, svarstyklės, saikavimas, finansai, ūkis.

ANNOTATION. The article analyses Vilnius City revenues from scales and meterage in the 15th–18th century. The analysis covers the legal regulation of scales and meterage, the period of their introduction, the specific tasks of scales officers, the percentage of this type of income in the city treasury, etc.

KEYWORDS: 15th–18th century, Vilnius, treasury, scales, meterage, finance, economy.

Vilniaus miesto iždas jau sulaukė istorikų dėmesio¹. XVII a. vid. Vilniaus miesto archyvas sudegė ir neišliko nė viena „prieštvaninė“ miesto pajamų–išlaidų knyga, todėl

¹ M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku*, Wilno, 1929 (perleista: Poznań, 2005), s. 146–169; D. Blažytė, Vilniaus miesto iždo pajamos ir išlaidos XVIII a. antroje pusėje, *Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės 1980 m. gegužė. Trečioji knyga*, Vilnius, 1980, p. 109–112; A. R. Čaplinskas, *Vilniaus gatvių istorija. Valdovų kelias*, Antra knyga: *Didžioji gatvė*, Vilnius, 2009, p. 55–61; M. Klovas, Vilniaus miesto iždas 1647–1794 m. pajamų–išlaidų knygų duomenimis, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2017/2, 2018, p. 77–104. Publikuotos 1657 ir 1688 m. Vilniaus

empirinis išdo tyrimas yra gerokai apsunkintas. Galima manyti, kad iki XVII a. vid. Maskvos kariuomenės okupacijos Vilniaus miesto pajamos galėjo siekti 15–17 tūkst. auksinų (palyginimui, Krokuvos pajamos sudarė apie 21 tūkst.)². 1657–1794 m. šaltinių bazė yra gerokai turtingesnė – disponuojama 91 mokestinius metus apimančia miesto pajamų–išlaidų knyga. Jos „dengia“ apie 66 proc. minėto laikotarpio ir atveria plačias išdo tyrimų perspektyvas³. Vilniaus miestas pajamų gavo iš įvairių šaltinių – svarstyklių, saikavimo, svaigalų šinkavimo ir sandėliavimo, audinių pakirpimo teisių, prekystalių ir kito nekilnojamojo turto nuomos, miestui priklausančių dirbtuvių, prekeivių, grindinio, pavartės, vartų ir kitų mokesčių⁴. Visų pajamų šaltinių istorija skirtinga, nevienodai jie buvo svarbūs miesto išdui bei visam miesto ūkiniam gyvenimui. Pirmosios žinios apie miesto pajamas siekia 1432 m., kai Vilniaus miestui buvo suteiktos pajamos iš prekių svėrimo, svaigalų šinkavimo ir sandėliavimo bei audinių pakirpimo (apie tai toliau). Istoriografijoje seniai atkreiptas dėmesys, kad vienas seniausių bei svarbiausių miesto pajamų šaltinių buvo svarstyklių teisė, kurią miestas išsaugojo iki pat XVIII a. pab.⁵ Visgi išsamesnių tyrimų šiuo klausimu trūksta – daugiau dėmesio sulaukė tik išdo ekonomai ir svarstyklių raštininkai, atlikę svarbų vaidmenį Vilniaus ūkiniame gyvenime⁶. Svarstyklių mokesčiumi

miesto magistrato pajamų–išlaidų knygos (J. Obst, *Rachunki miasta Wilna, Litwa i Ruś, zeszyt VII–IX, Wilno, 1913, s. 77–186*), o 1672 ir 1674–1676 m. – parengtos spaudai (A. Urbanavičius, *1672, 1674–1676 mokestinių metų Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų knygos* (rankraštis), prieiga per internetą: <http://www.istorija.lt/visi-skaitmeniniai-istekliai/> [žr. 2019 10 16]).

² M. Klovas, min. veik., p. 79, 81–84.

³ Ten pat, p. 85. Šiame straipsnyje taip pat sudaryta „Vilniaus miesto pajamų–išlaidų suvestinė“ (ten pat, p. 97–101). Straipsnyje išskirti 4 Vilniaus miesto išdo raidos etapai: 1) 1657–1661 m. nuosmukis Maskvos okupacijos metais, kai miesto išdas buvo praktiškai tuščias, 2) 1662–1701 m. dalinis išdo atsigavimo laikotarpis, kai miesto pajamos galėjo siekti 72 proc. „prieštvaninio“ lygio, 3) 1712–1762 m. lėtas išdo atsigavimas po Šiaurės karo (1712–1747 m. fiksuojama ilgiausia stagnacija), kurio metu miesto pajamos siekė vos 26 proc. „prieštvaninio“ lygio, 4) 1764–1794 m. fiksuojamas spartus išdo augimas, kai buvo gerokai viršytas „prieštvaninis“ lygis (ten pat, p. 88–92 ir kt.). Reikia pažymėti, kad straipsnis sulaukė pagrįstos recenzentų kritikos, nes buvo lyginamos absoliučios sumos ir nebandyta skaičiuoti infliacijos lygio. Kitaip tariant, XVII a. pirmos pusės auksinas nebuvo lygus XVIII a. antros pusės auksinui, todėl pasvarstymai apie „išdo atsigavimą“ ar „prieštvaninio lygio viršijimą XVIII a.“ yra abejotini. Norint apskaičiuoti infliaciją, reikia atskiro tyrimo. Tikimės ateityje užpildyti šią istoriografijos spragą.

⁴ M. Klovas, min. veik., p. 84–88; M. Łowmiańska, min. veik., p. 160–162.

⁵ M. Łowmiańska, min. veik., p. 160–161.

⁶ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 93–102. Svarstyklių klausimas praktiškai netirtas ir kituose LDK miestuose – žinoma, kad 1408 m. pajamas iš svarstyklių gavo Kauno miestas, Z. Kiaupa, *Kauno istorija, t. I: Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius, 2010, p. 60. Daugiau dėmesio sulaukė svarstyklės Krokovoje, Lvove, Varšuvoje – žr. S. Kutrzeba, *Finanse Krakowa w wiekach średnich, Rocznik Krakowski, t. III, Kraków, 1900, s. 27–152*; R. Zubyk, *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*, Lwów, 1930, s. 358–361; F. Piltz, *Gospodarka finansowa Starej Warszawy 1765–1795*, Warszawa, 1939, s. 43–44.

pagal savo pobūdį buvo artimas javų ir kitų bierių produktų saikavimo mokestis⁷. Šie mokesčiai priklausė matų kontrolės sričiai, todėl analizuojami kartu. Šiame straipsnyje siekiama ištirti Vilniaus miesto pajamų iš svarstyklių ir saikavimo raidą XV–XVIII a. ir jos svarbą Vilniaus miesto išdui⁸. Analizuojamas svarstyklių ir saikavimo teisinis reglamentavimas, atsiradimo laikas, svarstyklių pareigūnų darbo specifika, šios rūšies pajamų dydis miesto išde ir kt.

Rengiant straipsnį pasitelkti įvairaus pobūdžio šaltiniai. XV–XVIII a. Vilniaus miestui skirtos privilegijos, ordinacijos, instrukcija išdo ekonomams ir kiti svarbūs šaltiniai publikuoti dar 1788 m. Piotro Dubinskio sudarytame rinkinyje⁹. Šis leidinys tapo pagrindu analizuojant svarstyklių ir saikavimo teisinį reglamentavimą, nors papildomos medžiagos aptikta ir Vilniaus magdeburgijos teismų ir tarybos aktų knygoje¹⁰. Kita svarbi rankraštinų šaltinių grupė, leidusi nustatyti iš svėryklos ir saikavimo gaunamų pajamų dydį ir kitus veiklos aspektus – 1657–1794 m. miesto pajamų–išlaidų¹¹ ir XVIII a. aštunto–dešimto deš. svarstyklių suvestinės (apie jas plačiau žr. toliau).

Pirmosios žinios apie Vilniaus miesto pajamas

Pirmosios žinios apie Vilniaus miesto pajamas siekia XV a. pradžią. 1432 m. rugėjo 23 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis suteikė Vilniaus miestui privilegiją, kurioje fiksuojamos šios išskirtinės teisės: 1) turėti svarstykles, kuriomis sveriamas vaškas ir kiti prekybai skirti produktai, 2) audinių „pakirpimo“ teisė ir teisė

⁷ M. Łowmiańska iš Vilniaus miestui priklausančių pajamų šaltinių išskyrė atskirą miesto monopolinių teisių grupę, kurią sudarė pajamos iš svarstyklių (*waga*), saikavimo (*beczkowe*), svaigalų (*szrotarstwo*) ir pakirpyklos (*postrzygalnia*), M. Ł o w m i a ņ s k a, min. veik., p. 160–161.

⁸ Dėkojame straipsnio recenzentui už pastabą dėl „saikavimo“ termino.

⁹ P. D u b i n s k i, *Zbiór praw y przewileiow miastu stolecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych na żądanie wielu Miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno, 1788. Leidinys gerokai pasenęs, tačiau iki šiol neprarado mokslinės vertės. Vienu iš didžiausių trūkumų galima įvardyti dokumentų, surašytų rusėnų (kirilica) kalba, transliteraciją lotyniškais rašmenimis. Todėl straipsnyje naudojome žinomų rusėniškų dokumentų originalus, o kitus – rašytus lotynų ir lenkų kalbomis – patogumo dėlei citavome remdamiesi P. Dubinskiu bei pateikdami nuorodą į žinomą dokumento originalą. Taip pat naudingos medžiagos išdo tematika aptinkame XVII a. vid. Maskvos okupacijos laikotarpio dokumentų publikacijose: *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. II: 1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, sud. E. Meilus, parengė I. Gerasimova, E. Meilus, S. Žemaitis, Vilnius, 2011 (toliau – *MOLŠ2*); *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. III: 1658 ir 1663 m. Vilniaus miesto tarybos aktų knyga, sud. E. Meilus, parengė A. Kaminskas, M. Kvizikevičiūtė, E. Meilus, Vilnius, 2015 (toliau – *MOLŠ3*).

¹⁰ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 23, ap. 1, b. 1 (SA 5096), b. 2 (SA 5097), 3 (SA 5098), 12 (SA, 5109), 17 (SA 5115), 22 (SA 5121); ten pat, f. 1199, ap. 1, b. 5 ir 8.

¹¹ Apie jas plačiau žr.: M. K l o v a s, min. veik., p. 84–88.

į jau esančias 4 ir 4 būsimas audinių krautuves, 3) vyno, midaus ir alaus šinkavimą bei sandėliavimą:

А также даемъ изнову первеи реченому месту нашему вагу, на которой воскъ везать, и иньи речи крапныи и каки иньколи т[о]вари имут важити. А также по-стриганя сукон, которыи оу месте могут быти, чотыри ятки суконные а иньи к тому чотыри ж подле себе оуоставленые, а шинкованья и сложене вина, меду и пива, што полским языком словет шротарство, съ ихъ пожитки и приходы тыи то местчане нашии первореченыи оужиток а полениене нашег[о] места Вилни исполна моць воло-дети имають.¹²

Istoriografijoje ne kartą keltas klausimas dėl Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Jogailos Algirdaičio ir Vytauto Kęstutaičio privilegijų Vilniaus miestui egzistavimo. Manoma, kad 1387 m. Jogailos privilegija, atleidžianti vilniečius nuo pilies sargybos, nesuteikė Vilniui savivaldos, o tik pažadėjo ją suteikti ateityje¹³. Štai Michailas Balińskis, remdamasis Albertu Vijūku-Kojalavičiumi, manė, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas galėjo suteikti privilegiją Vilniui 1424 m.¹⁴ Adolfas Šapoka bandė įrodyti, kad

1432 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio privilegija yra ne kas kita kaip Jogailos privilegijos pakartojimas su kai kuriais priedais, lygiai kaip Kazimiero 1441 m. magdeburginė privilegija yra šiosios, zigmantinės, pakartojimas, nors ji ten nėra vienu žodžiu nepriminta. [...] Kad Zigmanto I privilegija greičiausiai yra nurašyta iš Jogailos privilegijos, mums rodo ir jos redakcija, Krokuvos minėjimas bei panašūs dalykai.¹⁵

Aivas Ragauskas atkreipė dėmesį, kad be žinomos 1387 m. Jogailos privilegijos, „jokių kitokių 1387–1432 m. raštų nežinojo ir pati Vilniaus miesto valdžia, daugelį kartų, ypač XVIII a. pab. – XIX a. pr., specialiai ieškojusi gautų ir išsaugotų privilegijų“¹⁶. Peno įvairioms interpretacijoms ir „užmirštų“ privilegijų paieškoms suteikia Jogailos ir ypač

¹² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 1, b. 14; taip pat žr.: P. D u b i n s k i, min. veik., p. 4. Galima manyti, kad buvo sudaryti du šios privilegijos originalai – vienas rusėnų, skirtas stačiatikiškai miesto daliai, o kitas – lotynų kalba, skirtas katalikiškai miesto daliai. Išliko rusėniškos privilegijos originalas, o lotyniškos – tik nuorašas: *Damus etiam denuo, conferimus & largimur, praenotatae nostrae Civitati Pensam, in qua scilicet, cera & aliae res mercimoniales cujuscunque generis seu speciei existant: solent ponderari: item Rasoria, Pannique plura in ipsa Civitate fieri poterint. Quatuor institas, panni, & alias quatuor juxta se contigue profitas, ac depositionem seu propinationem cerevisiae, medonis aut vini, quae in vulgari Szrotarstwo nuncupatur, cum ipsarum utilitatibus & proventibus, quos Cives nostri praenominati, in usum & meliorationem nostrae Civitatis Vilnensis convertendi, plenam & omnimodam habeant facultatem*, P. D u b i n s k i, min. veik., p. 3.

¹³ A. Š a p o k a, *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, par. A. Ragauskas, Vilnius, 2013, p. 325.

¹⁴ M. B a l i ņ s k i, *Historia miasta Wilna*, t. 1: *Zawierający dzieje Wilna, od założenia miasta aż do roku 1430*, Wilno, 1836, s. 179; plg.: A. Š a p o k a, min. veik., p. 374.

¹⁵ A. Š a p o k a, min. veik., p. 325.

¹⁶ Plg.: ten pat, p. 564.

Vytauto paminėjimai vėlesnėse valdovų privilegijose. Štai 1506 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo privilegijoje nurodoma, kad Vilniui patvirtina visas teises, suteiktas buvusių valdovų, tarp kurių minimi didieji kunigaikščiai Jogaila ir Vytautas:

[...] *eadem ipsa jura, donationes, libertates, immunitates, concessionones, indulta, Literas, Privilegia & alia munimenta, quae & quas a serenissimis Principibus Dominis Alexandro Fratre Casimiro Patre **Ladislao, Vitoldo** & aliis Principibus veris & legitimis Haeredibus Magni Ducatus Lithvaniae, Praedecessoribus nostris [...]*¹⁷ (paryškinta čia ir žemiau cituojant – M. K.).

Pastarųjų vardai taip pat minimi 1576 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro bei vėlesnėse valdovų privilegijose¹⁸. Nors formuluotės gana abstrakčios ir konkrečios privilegijos neminimos, tačiau vargu ar tai tik tam tikros raštvedybos tradicijos rezultatas. Be to, įdomu ir tai, kad 1432 m. Vilniaus miestui suteiktos teisės į pajamas iš svarstyklių ir kt. buvo atnaujintos ar patvirtintos iš naujo, o ne suteiktos pirmą kartą. Privilegijose rašoma, kad minėtos teisės suteikiamos „iš naujo“: *a также даемъ изнову*¹⁹ ir *damus etiam denuo*²⁰. Tokia pati formuluotė pavartota ir vėliau, pavyzdžiui, 1441 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegijos patvirtinime: *damus etiam denuo*²¹. Todėl ankstyvesnių Vilniaus privilegijų egzistavimo klausimas lieka atviras. Reikia tikėtis, kad jis sulauks atidesnio istorikų dėmesio.

Svarstyklės

Pirmasis svarstyklių (lenk. *waga*, rus. *вага*, lot. *pensa, trutina*, vok. *Waage*) paminėjimas žinomas iš minėtos 1432 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio privilegijos. Vilniaus miestui buvo suteiktos (ar atnaujintos) išskirtinės teisės į svarstyklės, kur „turi būti sveriamas vaškas ir kiti prekybai skirti produktai bei prekės“:

*А также даемъ изнову первеи реченому месту нашоу вагу, на которои воскъ весятъ, и иньи речи крамныи и каки иньколи т[о]вари имут важити.*²² / *Damus etiam*

¹⁷ P. D u b i n s k i, min. veik., p. 21.

¹⁸ [...] *approbaremus, & ratificaremus, praesertim vero per Serenissimos Principes, ac Reges & Duces, Antecessores Nostros, Laudatissimos **Vladislaum Jagiellonem, Vitoldum, Alexandrum, Casimirum, Sigismundum primum, & novissime Sigismundum secundum Augustum** [...]*, ten pat, p. 132. Taip pat žr. 1588 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Zigmanto III privilegiją, ten pat, p. 152.

¹⁹ LMAVB RS, f. 1, b. 14 (P. D u b i n s k i, min. veik., p. 4).

²⁰ P. D u b i n s k i, min. veik., p. 3.

²¹ Ten pat, p. 8 (orig.: LMAVB RS, f. 1, b. 17).

²² LMAVB RS, f. 1, b. 14 (P. D u b i n s k i, min. veik., p. 4).

*denuo, conferimus & largimur, praenotatae nostrae Civitati Pensam, in qua scilicet, cera & aliae res mercimoniales cujuscunque generis seu speciei existant, solent ponderari*²³.

1441 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio privilegijoje ši svėrimo teisė iš esmės pakartota²⁴, o 1492 m. tokią privilegiją patvirtino ir transumavo Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis²⁵. Remiantis minėtomis privilegijomis galima manyti, kad Vilniaus magistratas svėrimo teisės mieste išlaikė kone šimtmetį. XVI a. trečiajame deš. ji buvo kiek apribota Vilniaus vyskupo naudai. 1522 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo paskelbtame Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių ir Vilniaus miesto magistrato susitarimo dėl jurisdikcijos pasidalijimo Vilniaus mieste patvirtinime pažymėta, kad Vilniaus vyskupas gali be mokesčio naudotis miesto vaško lydykla ir sverti vašką miesto svarstyklėmis, o savo privačios lydyklos negali turėti²⁶. 1633 m. valdovo Vladislavo Vazos ordinacijoje nurodyta, kad žydai „pagal seną susitarimą“ galėjo lygiomis teisėmis su krikščionimis naudotis miesto svarstyklėmis, o savo turėti buvo draudžiama²⁷. Nepaisant šių išlygų, Vilniaus magistratas prekių svėrimo privilegiją išsaugojo iki pat XVIII a. pabaigos²⁸.

²³ P. Dubinski, min. veik., p. 3.

²⁴ [...] *Damus etiam denuo, conferimus & largimur praenotatae nostrae Civitati pensam, seu trutinam, in qua videlicet cera, & aliae res mercimoniales, cujuscunque generis seu speciei existant, solent ponderari [...]*, ten pat, p. 8. Dokumento originalas: LMAVB RS, f. 1, b. 17, reprodukcija – V. Jogėla, E. Meilus, V. Pugačiauskas, *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 2008, p. 14.

²⁵ P. Dubinski, min. veik., p. 10–14 (orig.: LMAVB RS, f. 1, b. 26).

²⁶ [...] *in primis igitur Dominus Episcopus ad effectum hujus concordiae per expressum concessit, ut Consules & Cives nostri Vilnenses libere utantur cera liquefactoria juxta Privilegia sua Civilia, ita tamen quod in ea Consules, ceras proprias Episcopales ad mensam ejus quotannis obvenientes, toties quoties liquefacere ponderareque teneantur, sine quovis pretio pecuniario prout in eorum Privilegiis civibus latius continentur: & ob hoc, propriam suam liquefactoriam cum subditis suis Episcopalibus in Civitate Vilnensi deinceps habere non debent*. P. Dubinski, min. veik., p. 31–32; orig.: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RS), f. 101, b. 22.

²⁷ *Wag wedlug dawney ugody Zydow na wszelaką potrzebę nie ma bydź broniono; Zydzi zaś nie mają mieć inszey Wagi nad zwyczaj Kramarski [...]*, P. Dubinski, min. veik., p. 198; plg.: T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń, 2016, s. 532. 1742 m. ordinacija taip pat įpareigojo žydus sverti prekes miesto svarstyklėse: *Wagi swoiey niewierni Zydzi Kahalu Wileńskiego in praejudicium publiczney Ratuszowey Wagi, prawem opisaney, podlug wyrażoney Ordynacyi mieć nie powinni, oprócz Kramarskiey; Chmiele, Tytuny, Woski, Łoie, Hanyże, Miedzi, Pieniki, Lny, i wszelkie Towary, w Ratuszu ważyć powinni, a Wagę u Zydow publiczną ustawioną skasować submituiemy się, i ex nunc onę kasuiemy, pod winą w Dekretach, (ieźeliby in futurum pokazało się) opisaną*. P. Dubinski, min. veik., p. 287.

²⁸ Paprastai naujam valdovui patvirtinant Magdeburgo ir kitas teises bei privilegijas buvo minimas ir prekių svėrimo patvirtinimas, pavyzdžiui, 1633 m. privilegijoje įrašyta: [...] *tum etiam mensurarum frumenti, & liquorum, Variarum ulnarum & ponderum, in quorum Magistratus ex antiquo hucusque in pacifico usu, & possessione cum redditibus ab inde promanantibus permansit [...]*, ten pat, p. 196; taip pat apie šią teisę užsiminta 1649 m. (ten pat, p. 219; orig.: LNMMB RS, f. 101, b. 68) ir 1669 m. privilegijose (P. Dubinski, min. veik., p. 240; orig.: LNMMB RS, f. 101, b. 82).

Svarstyklių darbo reglamentavimas

Svarstyklių darbo reglamentavimas pirmą kartą fiksuojamas 1536 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo ordinacijoje²⁹. Joje nustatyta kasmet renkamų 4 išdo ekonomų tvarka, kuri išliko iki pat XVIII a. pabaigos. Nors pačioje ordinacijoje nėra detalizuojama, tačiau galima manyti, kad jau tuo metu svarstyklės turėjo prižiūrėti vienas išdo ekonomas nuo magistrato ir vienas nuo pirklių bendrijos. Nesutarimai tarp magistrato ir pirklių bendrijos lėmė, kad XVII a. penktajame deš. grįžta prie šio klausimo ir paskelbti net keli dokumentai, be kitko, reglamentavę išdo ekonomų ir miesto svarstyklių darbo tvarką. Štai 1646 m. rugsėjo 18 d. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislavo Vazos paskirti komisarai paskelbė dekretą arba ordinaciją³⁰. Joje detaliau išaiškintas 1536 m. ordinacijos antras straipsnis ir nurodyta, kad vienas išdo ekonomas nuo magistrato, kitas – nuo pirklių bendrijos turėjo rinkti mokesčius iš miesto svarstyklių, kiti du išdo ekonomai – išdo kamaroje, o iš surenkamų pajamų miesto išlaidoms kas mėnesį turėjo skirti 200 auksinų ar kiek bus reikalinga³¹. Be to, siekiant išvengti savavališko pinigų leidimo, nurodyta, kad iš svarstyklių gautos pajamos turi būti saugomos keturiais raktais rakinamame svarstyklių stulpe (*slup waszczy*), kurį atidaryti galėjo tik visi išdo ekonomai drauge. Taip pat svarstyklių raštininkas turėjo vesti svarstyklių apskaitos registrą³².

1646 m. rugsėjo 18 d. komisarų dekretas nebuvo vykdomas. Dėl to nepatenkintos abi pusės pateikė apeliaciją, todėl 1647 m. rugpjūčio 5 d. valdovo įgalioti komisarai paskelbė

²⁹ Ten pat, p. 53–60. Dalies ordinacijos vertimas į lietuvių kalbą: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: *Feodalinis laikotarpis*, red. K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda, Vilnius, 1955, p. 146–148.

³⁰ P. D u b i n s k i, min. veik., p. 204–210.

³¹ [...] *tak też ieden Szafarz Magistratowy, a drugi z Pospółstwa w wadze, także w wadze prowenta będą odbierali, i z tych prowentow na każdy Miesiąc, maią na expensa ordynaryine po Zlotych dwieście wylączać, albo iako potrzeba ukaże, i co Miesiąc z tey wyiętey Summy maią sie wyrachować, a te wszystkie prowenta zebrane wszyscy cztery Szafarze za swoiemi kluczami chować będą powinni. Tak aby nigdy extraordynaryinych expensow nie czynili iedni bez drugich. Do slupa waszczygo, iako i do Szafy Komorzanezy nie będą mogli przychodzić i one otwierać, aż wszyscy cztery*; ten pat, p. 205. Atkreipsime dėmesį, kad iš šio dekreto atrodytų, kad du išdo ekonomai turėjo sėdėti svarstyklėse, o kiti du – „svarstyklėlėje“ (*w wadze, takż w wadze*). M. Łowmiańska manė, kad šiame dekrete kalbama apie dvi svarstyklės – didžiąsias ir mažąsias (M. Ł o w m i a ņ s k a, min. veik., p. 160–161), tačiau daugiau duomenų apie Vilniuje veikusias dvi svarstyklės neturime. Štai Krokuvos miestas jau XIV a. viduryje turėjo net 3 svarstyklės: 1) didžiąsias, kur svertos sunkios prekės, ypač metalai – alavas ir varis; 2) mažąsias, kur svertos lengvesnės prekės, tokios kaip vaškas, lajus, pipirai ir kt.; 3) atskiras sidabro (S. K u t r z e b a, min. veik., p. 52–57). Manytume, kad 1646 m. dekrate minimą „svarstyklėlę“ reikėtų suprasti kaip išdo kamara, apie kurią kalba 1647 m. dekretas ir instrukcija išdo ekonomams.

³² [...] *wymuiąc z slupa pieniądze, maią ie wedlug rejestru wazczego [...]*, P. D u b i n s k i, min. veik., p. 207.

naują dekretą su įvairiomis pataisomis³³. Iš naujo dekreto matome, kad nevykdytas ir minėto straipsnio antras patikslinimas dėl darbų pasiskirstymo. 1647 m. rugpjūčio 5 d. dekrete pažymėta ydinga veikla – išdo ekonomai nuo pirklių bendrijos prižiūrėjo svarstyklių darbą, o išdo ekonomai nuo magistrato rinko kitas miesto pajamas, tad miesto finansus tvarkė be vieni kitų žinios³⁴. Toks darbų pasiskirstymas buvo nepriimtinas ir 1646 m. rugsėjo 18 d. komisarų dekrete nustatytas išdo ekonomų pasiskirstymas kiek patikslinus buvo pakartotas³⁵.

Šalia 1647 m. rugpjūčio 5 d. dekreto buvo paskelbta instrukcija išdo ekonomams³⁶, kurios nuostatais naudotasi ir XVIII a.³⁷ Šioje instrukcijoje numatyta:

- 1) miesto svarstyklės turėjo prižiūrėti kasmet renkami du išdo ekonomai: vienas – nuo magistrato, kitas – nuo pirklių bendrijos. Svarstyklėse turėjo dirbti kas mėnesį pasikeisdami su kitais dviem išdo ekonomais, dirbusiais išdo kamaroje (antras instrukcijos straipsnis)³⁸.
- 2) Svarstyklių stulpas (*slup ważczy*) turėjo būti rakinamas dviem raktais, iš kurių vieną laikė išdo ekonomai nuo magistrato, kitą – nuo pirklių bendrijos. Šie raktai turėjo būti saugomi išdo kamarnos spintoje (*szafa komorzana*), rakinamoje 4 raktais, iš kurių po vieną turėjo kiekvienas išdo ekonomas (trečias instrukcijos straipsnis)³⁹.

³³ Ten pat, p. 212–217.

³⁴ *Iż Szafarze Magistratowi pod te czasy tylko Komorzanemi Prowentami zawiadywali, a w wadze nie bywali, i klucze do niey nie mieli. Przeciwnym zaś sposobem Szafarze Communitatis o Prowentach Komorzanych niewiedzieli, i Klucz Im do Szafy Komorzaney nie był oddany, a w wadze bez Szafarzow Magistratowych sami iedni pilnowali*; ten pat, p. 212.

³⁵ *Przeto inhaerendo Dekretowi Pomienionemu nakazaliśmy, aby ex nunc Magistratowi Szafarze Katolik z Rusinem, alternatim po miesiącu ieden z nich w Komorce, a drugi w wadze zasiadali, a także aby Communitatis Szafarze ieden w wadze, a drugi w Komorce pilnowali, więc i klucze wszystkie cztery odebrawszy do siebie Jeden Magistratowym, a drugi Communitatis Szafarzom do Komorki, także do waszczego Słupa ieden Klucz Magistratowym Szafarzom, a drugi Communitatis podaliśmy. Schowanie zaś na pieniądze w Stole u wagi które dotąd w używaniu było; Iż słup waszczy od stolu nie daleko kazawszy szufladę pod stol wprawioną zarazem wyrzucić, znieśliśmy ażeby z stolu prosto do Słupa waszczego pieniądze wkładane były postanowiliśmy*; ten pat, p. 212–213.

³⁶ Ten pat, p. 210–211.

³⁷ 1647 m. Instrukcija išdo ekonomams be pakeitimų buvo įrašyta 1739 m. pajamų–išlaidų knygoje, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 134, l. 34–35.

³⁸ *Po wykonaney przysiędze dway Szafarze do Komorki Mieskiey, ieden Magistratowy, a drugi Communitatis, tak tez i do wagi, ieden Magistratowy, a drugi Communitatis, obrani maią bydź; introdukowani i zasadzeni dla szafowania wszystkich expensow ordynarynych, i odbierania prowentow publicznych, przez cały Rok przychodzących, tak którzy odbierać będą w wadze Panowie Szafarze przez ieden Miesiąc, ciż w Komorce drugiego Miesiąca, dochody aby odbierali, a którzy w Komorce iednego Miesiąca Panowie Szafarze siedzieli, drugiego także Miesiąca w Wadze alternatim pilnowali*; P. D u b i n s k i, min. veik., p. 210.

³⁹ *Przy teyże introdukcyci dwa Klucze od słupa Ważczego, od którego ieden klucz Szafarzom Magistratowym, a drugi Szafarzom Communitatis należy: Do Szafy Komorzaney maią bydź włożone, od której to szafy cztery klucze bydź maią, i potom po kluczu każdemu Szafarzowi oddadź powinno będzie*; ten pat, p. 210.

3) sveriant svarstyklėmis ir renkant mokesčius reikia vadovautis „Inventoriumi“⁴⁰ ir jokių papildomų mokesčių neturi būti imama iš atvykėlių pirklių, kaip antai pareigūnai buvo įpratę po gorčių nuo kanapių ir linų imti. Taip pat išdo ekonomai turėjo prižiūrėti, kad ir svarstyklių raštininkas ne daugiau kaip grašį nuo kiekvieno svėrimo, sau priklausančio, imtų, kaip ir krovėjai imtų ne daugiau kaip 3 grašius nuo svėrimo (6 instrukcijos straipsnis)⁴¹.

1647 m. inventoriuje matome, kad miesto svarstyklėse darbavosi du išdo ekonomai⁴², svarstyklių raštininkas⁴³ ir krovėjai. Atrodo, kad išdo ekonomų darbas buvo sunkus, kartais dėl to nukentėdavo ir jų asmeninis verslas⁴⁴. Nėra tiksliai žinoma, kiek laiko išdo ekonomai praleisdavo svarstyklėse – tai priklausė nuo sezono ir prekybos intensyvumo. Palyginimui, Lvovo miesto svarstyklių prižiūrėtojas buvo įpareigotas pats sėdėti svarstyklėse dvi valandas prieš vidurdienį, tada valandą pietauti ir grįžęs būti iki 22 valandos, ir taip nuo Velykų iki Šv. Kryžiaus šventės⁴⁵. Tokio aiškaus darbo valandų reglamentavimo Vilniaus svarstyklėse nežinome, tačiau jose išdo ekonomas praleisdavo tikrai daug laiko. Iš svarstyklių suvestinių nustatyta, kad darbas jose vyko kone ištisus metus. Pavyzdžiui, 1786 m. vasario – 1787 m. sausio mėn. sverta 306 dienas (vid. 25,5 d./mėn.)⁴⁶, 1788 m. vasario – 1789 m. sausio mėn. – 305 dienas (vid. 25,4 d./mėn.)⁴⁷, o 1792 m. vasario – 1793 m. sausio mėn. kiek mažiau – 284 dienas (vid. 23,6 d./mėn.)⁴⁸. Minėtos svarstyklių suvestinės rodo, kad išdo ekonomai ir kiti svarstyklių darbuotojai išsėjosi per svarbiausias šventes – Kalėdas, Velykas, Visų Šventųjų dieną ir pan. Manytume, kad kitomis „laisvomis“ dienomis svarstyklių darbuotojai turėjo būti darbo vietoje, nors ir nesulaukdavo

⁴⁰ 1647 m. liepos 19 d. Vilniaus miesto pajamų inventorius, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 14, l. 1–2; plg.: vertimas į lietuvių k.: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 561–563; taip pat žr.: M. Klovas, min. veik., p. 81.

⁴¹ *W Odbieraniu Prowentow publicznych Panowie Szafarze wedlug Inwentarza maią sie mieć, i nic nad to nie wyciągać mianowicie w Wadze, aby ci Panowie Szafarze którzy tam zasiadaią, żadnych nowych Exakcyi, i depaktacyi nad same tylko Powaszcze od Przyjeżdżnych naybarziew Kupcow nie czynili, ani wyciągali, Konopi i Lnow, iako zwykly po garści nigdy nie brali, daleko więcej tego postrzegali, aby i Pisarz waszczy nad grosz od kaźdey Szali sobie należącey, iako i Dragarze nad trzy groszy, także od Szali jedney nie więcej nie brali sub Paena Arbitraria Magistratus*; P. Dubinski, min. veik., p. 210–211.

⁴² Plačiau apie XVII a. antrosios pusės išdo ekonomus žr.: A. Ragauskas, min. veik., p. 93–97; taip pat žr. XVII a. antrosios pusės išdo ekonomų sąrašą: ten pat, p. 438–441.

⁴³ XVII a. antrosios pusės svarstyklių raštininkai: ten pat, p. 441.

⁴⁴ Ten pat, p. 95–96.

⁴⁵ R. Zubyk, min. veik., p. 361.

⁴⁶ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 301.

⁴⁷ Ten pat, b. 306.

⁴⁸ Ten pat, b. 332.

pirklių. Be to, miesto svarstyklės atliko ir prekių saugojimo funkciją⁴⁹. Vilniaus magistrato pajamų–išlaidų knygos rodo, kad daugiausia pajamų iš svarstyklių buvo surenkama vasario ir kovo mėnesį, tad tuo metu buvo ir daugiausia darbo. Pavyzdžiui, 1786 ir 1792 m. kovo mėn. svarstyklių darbuotojai neturėjo nė vienos laisvos dienos (galėjo būti susiję su Šv. Kazimiero muge). Be to, svarstyklių darbas buvo nepastovus, nes darbo krūvis skirtingomis dienomis buvo nevienodas, pavyzdžiui, 1794 m. sausio 2 d. pasverta 188 akmenis ir 12 svarų svėrusių prekių, o sausio 4 d. – vos 5 akmenys ir 35 svarai⁵⁰.

Iždo ekonomai turėjo prižiūrėti, kad mieste būtų sveriama vienodu matu ir neapgandinėjama⁵¹. T. y. jie privalėjo užtikrinti matų ir svėrimo kokybę. Tai atsispindi ir jų priesaikoje: „svarstyklėse teisingai tiek svečiams, tiek vietiniams gyventojams sverti“⁵². O apsucrių prekeivių pakako. Štai 1792 m. Vilniaus miesto tarybos protokolų knygoje užfiksuotas atvejis, kai buvo pričiupti keli žydai, pardavinėję ir svėrę miesto svarstyklėmis šlapias avižas⁵³. Taip siekta padidinti prekės svorį. Taip pat iždo ekonomas turėjo kontroliuoti ir svarstyklių raštininką bei krovėjus, kad šie imtų nustatytą atlygį už savo darbą ir nepiktnaudžiautų įvesdami naujus mokesčius (žr. minėtą 1647 m. instrukcijos 6 straipsnį).

Kitas svarbus pareigūnas – svarstyklių raštininkas. Jį rinko miesto taryba, laikydamasi konfesinės kaitos principo – pareigas paeiliui užimdavo katalikas, unitas, katalikas (tikėtina, kad iki 1596 m. Brastos bažnytinės unijos rinktas katalikas, stačiatikis, katalikas)⁵⁴. Žinomi šie svarstyklių raštininkai: 1631–1636 m. minimas L. Abugelis⁵⁵, apie 1650 m. ir anksčiau šias pareigas ėjo P. Šostakas, apie 1650–1677 m. K. Gavlovickis, 1678–1685 m. A. Pavlovičius, 1685–1692 m. M. Bilinskis, 1696–1703 m. A. Piasteckis⁵⁶,

⁴⁹ Plg.: *XVII amžiaus vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga, sud. E. Meilus, parengė M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011, nr. 22, 135.

⁵⁰ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 343, l. 2v.

⁵¹ 1536 m. ordinacijoje nurodyta: *Wzhlad też Rada majet miety o wahi i o miery kupieckie i szynkarow, oto tym obyczajem iż majut w každy karczmie boczki miadowyie i piwnyie ustanowiti odnostaynyie w odnu mieru pod cechom mieskim. Także i piekarow smotreti i wsiakich reczy kotoryie prodaiut na mieru i na wahu, abysia každy recz sprawowala sprawiedliwie bez každy omylki, a každyho Miesiaca majet toho Rada ohladati wodlüh Prawa*; P. D u b i n s k i, min. veik., p. 58.

⁵² 1663 m. iždo ekonomo priesaikos teksto publikaciją žr. A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 437 (*a w wadze sprawiedliwie, tak gościom, jako tutejszym obywatelom, ważyć*).

⁵³ LVIA, f. 1199, ap. 1, b. 8. 1792, l. 54v–55.

⁵⁴ A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 100. Taip pat žr.: 1685 m. svarstyklių raštininko rinkimų miesto taryboje protokolą, kuriame akcentuojamas šis rinkimo principas *Latinus post Graecum et Graecus post Latinum* (LVIA, f. SA, b. 5111, l. 388).

⁵⁵ 1631 (A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 294), 1636 (M. P a k n y s, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006, p. 202, nr. 700).

⁵⁶ A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 441.

1706 m. A. Rebertas⁵⁷, 1718–1725 m. M. Jaroševičius⁵⁸, 1727–1744 m. S. Oleškevičius⁵⁹, 1752–1754 m. J. Gavarkovskis⁶⁰, 1757–1771 m. S. Korbutovičius⁶¹. Kitaip nei išdo ekonomų, svarstyklių raštininko kadencija nebuvo apribota – atrodo, dirbo tol, kol galėjo tinkamai vykdyti savo pareigas. R. Ragauskas tyrimas rodo, kad nors svarstyklių raštininkai nepadarė didesnės karjeros, tačiau buvo vienaip ar kitaip susigiminiavę su Vilniaus miesto valdančiojo elito nariais, o užimamos pareigos leido susikrauti nemažą kapitalą⁶². Iš 1647 m. instrukcijos žinome, kad svarstyklių raštininkui priklausė 1 grašis nuo svėrimo, kurį mokėjo sveriamų prekių savininkas (6 straipsnis). XVIII a. antroje pusėje svarstyklių raštininkui buvo mokama alga iš miesto išdo, ji siekė 100–300 auksinų, pvz., 1764 m. svarstyklių raštininkui Simonui Korbutovičiui sumokėta 200⁶³, o 1771 m. – 300 auksinų⁶⁴.

Svarstyklių raštininkas prisiekdavo būti teisingas, pareigingas ir paklusnus magistrato nariams, teisingai vesti svarstyklių registrus ir išduoti išrašus, nesikišti į išdo ekonomų reikalus ir nedaryti ordinacijoje prasižengimų⁶⁵. Iš vienos bylos matyti, kad išdo raštininkas buvo ne išdo ekonomo pavaldinys, o pilnavertis miesto pareigūnas, atlikęs ir sukčiavimo prevencijos funkciją. Štai 1702 m. svarstyklių raštininkas A. Piasteckis apskundė išdo ekonomą S. Bocevičių, kuris be raštininko ir savo kolegos Lukiškėse privačiai svėrė 8 vežimus kanapių pluošto ir tai vertė daryti 2 svarstyklių tarnus⁶⁶.

Svarstyklių raštininkas atliko šias technines funkcijas: vedė apskaitą, kas, ką ir kiek svėrė, ir sudarydavo svarstyklių suvestinę (registrą), taip pat išrašydavo pirkliams išrašus. Išliko palyginti nedaug svarstyklių raštininkų produkcijos – žinome 11 suvestinių iš XVIII a. aštunto–dešimto deš.⁶⁷ Suvestinės sudarė atskiras knygas, kuriose buvo fiksuojama kas, kam, kokio svorio ir kokias prekes svėrė, taip pat nurodomas mėnuo, diena ir

⁵⁷ Ten pat, p. 101.

⁵⁸ 1718 (LVIA, f. 458, ap. 1, b. 13, l. 25v), 1725 (ten pat, b. 84, l. 18v).

⁵⁹ 1727 (ten pat, b. 94, l. 18), 1744 (ten pat, b. 156, l. 31v).

⁶⁰ 1752 (ten pat, b. 193, l. 21v), 1754 (ten pat, b. 201, l. 29).

⁶¹ 1757 (ten pat, b. 213, l. 28), 1771 (ten pat, b. 255 l. 25).

⁶² A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 101.

⁶³ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 237, l. 38.

⁶⁴ Ten pat, b. 255, l. 25.

⁶⁵ A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 100. Žinomas tik vienas 1685 m. Martyno Bylinskio priesaikos tekstas, LVIA, f. 23, ap. 1, b. 17 (SA 5115), l. 10.

⁶⁶ A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 100; LVIA, b. 22 (SA 5121), l. 397–400v, 446–451.

⁶⁷ 1774 m. sausis–gruodis (LVIA, f. 458, ap. 1, b. 261), 1785 m. vasaris–gruodis (ten pat, b. 296), 1786 m. vasaris – 1787 m. sausis (ten pat, b. 301), 1788 m. vasaris – 1789 m. sausis (ten pat, b. 306), 1789 m. vasaris – 1790 m. sausis (ten pat, b. 312), 1790 m. vasaris – 1791 m. rugsėjis (ten pat, b. 322), 1791 m. spalio – 1792 m. sausis (ten pat, b. 328), 1792 m. vasaris – 1793 m. sausis (ten pat, b. 332), 1793 m. vasaris–lapkritis (ten pat, b. 339), 1793 m. gruodis – 1794 m. kovas (ten pat, b. 343), 1795 m. sausis–kovas (ten pat, b. 385).

sumokėta pinigų suma. Disponuojamų 1785–1794 m. suvestinių struktūra panaši – jas sudarė dvi pagrindinės dalys: 1) įvairių prekių svėrimo registras (*regestr różnych towarów wozących*), 2) registrai, kuriuose atskirai fiksuotas kanapių pluošto svėrimas (*regestr pięki*). Pastaruosius sudarė atskiri 4–6 pirklių, prekiavusių kanapių pluoštu, registrai. Taip pat kartais buvo įrašomas skolininkų sąrašas ir gražinti pinigai. Šias svarstyklių suvestines raštininkas saugojo asmeniškai, reikalui esant pateikdavo teismui⁶⁸. Išrašų pirkliams pavyzdžių nežinome. Tarp vienos svarstyklių suvestinės lapų aptiktas savotiškas kvitas – nedidelis lapelis, kuriame įrašyta svėrimo data, pirklių pavardės, svertos prekės ir sumokėti pinigai (tokia pati informacija pateikta ir suvestinėje)⁶⁹. Nėra aišku, ar būtent tokius kvitus ar išrašus svarstyklių raštininkas išduodavo pirkliams, nes šis „kvitas“ yra be jokios patvirtinimo priemonės ir labiau panašus į tam tikrą juodrašį.

Sunkiai fiziškai dirbo miesto svarstyklėse krovėjai, kurie pagal 1647 m. instrukciją turėjo imti ne daugiau kaip 3 grašius už svėrimą (6 instrukcijos straipsnis). Kaip ir išdo raštininko atveju disponuojamos svarstyklių suvestinės neleidžia nustatyti, kiek jie galėjo uždirbti. XVIII a. miesto išlaidų suvestinėse kartais galima aptikti išmokų ir svarstyklių krovėjams. Pavyzdžiui, 1767 m. birželio mėn. buvo sumokėti 4 auksinai ir 8 grašiai vienam krovėjui, kuris visą mėnesį svarstyklėse svėrė mėsa⁷⁰.

Svarstyklėse svertos prekės

Iš minėtų XVIII a. aštunto–dešimto deš. registru žinome, kad miesto svarstyklėse buvo sveriamos įvairios prekės: metalai (sidabras, švinas, geležis, plienas ir pan.), metaliniai dirbiniai (katilai, puodai, vonelės, skarda ir pan.), maisto produktai ir prieskoniniai (skerdiena, lašiniai, taukai, ikrai, žuvis, pikis, slyvos, figos, kava, cukrus, saldymedis, pipirai, razinos, imbieras, kaštonai), taip pat salietra, potašas, vaškas, muilas, klijai, kailiai, vilna, pūkai, oda, virvė, alyva, žvakės, dažai, lajus, apyniai, linai, kanapių pluoštas, šienas, kreida, gipsas, balnai ir kt.⁷¹ Prekės svertos specialiomis svarstyklėmis, svėrimo matas buvo akmuo. Štai 1712 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinė rodo, kad į miesto išdą buvo sumokamas 1 grašis nuo akmens⁷². Vėliau mokesčio dydis kito:

⁶⁸ A. R a g a u s k a s, min. veik., p. 100.

⁶⁹ 22 January. *Maiewskiego dla Safrona wazow swic 19, kam[ieni] 3, ff[untow] 19*, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 385, l. 3.

⁷⁰ Ten pat, b. 246, l. 30.

⁷¹ Kai kurios prekės, pvz., medus, buvo saikuojamas atskirai statinėse, bet kartais sutinkamas ir miesto svarstyklių registruose. Apie žinomas svarstyklių suvestines žr. toliau.

⁷² Ten pat, b. 60, l. 14, 14v ir kt.

1786⁷³, 1788⁷⁴ m. – 6 grašiai nuo akmens, 1793 m. – 3 grašiai nuo akmens⁷⁵. Bendrai norint nustatyti miesto mokesčių dydžius, reikia atskiro tyrimo, nes kai kuriose svarstyklių suvestinėse mokamos sumos skyrėsi⁷⁶.

Svarstyklių lokalizacija

Iš 1492 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio privilegijos, kuria miestui buvo suteikta apynių prekybos teisė, sužinome, kad prekės galėjo būti sveriamos Rotušės aikštėje arba „ten, kur miesto vyresnieji laikys tinkama“⁷⁷. Tikriausiai jau nuo XVI a. pradžios miesto svarstyklės buvo Svečių namuose (1790 m. 10 posesija) ir ten veikė iki XVIII a. pab.⁷⁸ Dalis prekių galėjo būti sveriamas Lukiškėse, kur buvo uostas ir pirklių sandėliai, „kuriuose buvo saugomi eksportui skirti javai, druska, silkės ir kitos atvežtinės prekės“⁷⁹. 1712 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinėje fiksuojama, kad kanapių pluoštas svertas būtent šiame priemiestyje⁸⁰. Ten pat tarp miesto išlaidų įrašyta, kad buvo sumokėti 5 auksiniai kalviui, kuris pataisė „mažąsias svarstykles, kurias po Lukiškes

⁷³ Pavyzdžiui, už 2 apynių akmenis sumokėta 12 grašių (ten pat, b. 301, l. 10), už 6 vaško akmenis – 36 grašiai (ten pat, l. 10), už 2 kavos akmenis – 12 grašių (ten pat, l. 10v).

⁷⁴ Pavyzdžiui, už 5 lašinių akmenis sumokėta 30 grašių (ten pat, b. 306, l. 3v), už 3 lajaus akmenis – 18 grašių (ten pat, l. 4v).

⁷⁵ Pavyzdžiui, už 3 cukraus akmenis sumokėti 9 grašiai (ten pat, b. 339, l. 4v), už 6 kanapių pluošto akmenis sumokėta 18 grašių (ten pat, l. 6).

⁷⁶ Pavyzdžiui, 1785 m. mokėta labai įvairiai: už 4 kanapių pluošto akmenis sumokėta 12 grašių (ten pat, b. 296, l. 3v), o už 2 cukraus akmenis sumokėta 12 grašių (ten pat, l. 5), už 1 akmenį kavos sumokėti 4 grašiai (ten pat, l. 6).

⁷⁷ *Damus insuper Eidem Civitati propinationem humuli venditionemque ejusdem ad mensuram sub pretorio vel extra, aut ubi senioribus Civitatis oportunius visum fuit*, P. D u b i n s k i, min. veik., p. 13, orig.: LMAVB RS, f. 1, b. 26.

⁷⁸ 1503 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio privilegija Svečių namų statybai, P. D u b i n s k i, min. veik., p. 18; taip pat žr.: З. К я у п а, Гостинный двор в Вильнюсе, *Наш радавод*, кн. 3, ч. 3: *Материалы международной научной конференции по региональной истории Восточной Европы „Культура народов Великого княжества Литовского и Белоруссии, XIII – нач. XX вв.“*, Гродно, 22–24.10.1991, отв. ред. и сост. Д. Карев, Гродно, 1991, с. 449–455. Ankstyviausios žinutės apie svarstykles Svečių namuose: M. P a k n y s, min. veik., p. 111, nr. 102 (1636 m.); *MOLŠ3*, nr. 111 (1658 m.).

⁷⁹ V. J o g e l a, E. M e i l u s, V. P u g a č i a u s k a s, min. veik., p. 46; plg.: S. S a m a l a v i č i u s, *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, sud. A. Samalavičius, parengė A. Ragauskas, Vilnius, 2011, p. 161–167 (skyrus „Tranzitinių prekių sandėliai“).

⁸⁰ [...] *waga tego miesiąca według wagowego rejestru odwaszone kamnienie 403, 1 gr[osz]e, tag tez w Lukizkach odwaszone kamnienie od J.W.J.M. Pana Oginskiego J.M. Pana Łunkiewiczowy pięki 1198 po 1 gr[osz]*, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 60, l. 16.

vežioja⁸¹. Kai kuriose miesto pajamų suvestinėse fiksuojama, kad miestas galėjo gauti pajamų iš „burmistrų, tarėjų ir pirklių, kurie Lukiškėse mūrnamiuose ir namuose svėrė sėmenis, kanapes ir kita“⁸². Be to, 1713 m. buvo sudaryta speciali komisija, skirta Vilniaus miesto įvairioms problemoms nagrinėti, tarp kurių buvo ir apsimetantys šlėktomis plebėjai, Lukiškėse turėję savo svarstyklės⁸³.

Pajamos iš svarstyklių

Maskvos carui reikalaujant, 1658 m. Vilniaus pareigūnų pateiktame pajamų ir išlaidų sąrašė nurodyta, kad prieš okupaciją pajamų iš svarstyklių buvo gaunama skirtingai – 3 000, 2 600, 2 000 kapų grašių⁸⁴. Tad pajamų iš svarstyklių dalis miesto ižde galėjo siekti 24–35 proc. (žr. 1 ir 2 grafikus). Kelerius pirmus okupacijos metus miesto iždas iš svarstyklių pajamų negavo, nes jas pasisavino maskvėnai⁸⁵. Pajamos į miesto iždą pradėjo vėl plaukti nuo 1660 m. rugpjūčio 12 d., o iki metų pabaigos iš svarstyklių buvo surinkti 45 auksinai, kurie sudarė 14 proc. visų metinių miesto pajamų⁸⁶, 1661 m. – 119 auksinų (12 proc.)⁸⁷. Po okupacijos pajamos iš svarstyklių iš karto gerokai šoktelėjo ir jau 1662 m. buvo surinkti 2 345 auksinai⁸⁸. 1662–1701 m. pajamų iš svarstyklių vidurkis buvo 2784 auksinai (vid. 32 proc. metinių pajamų), t. y. apie 46 proc. „prieštvaninio“ lygio⁸⁹. Išsiskyrė 1688 m., kai šio mokesčio buvo surinkta 5 002 auksinai ir 22 grašiai⁹⁰ bei 1701 m., kai buvo surinkti 4545 auksinai, 14 grašių ir 4 pinigėliai⁹¹. Tais metais priartėta prie „prieštvaninio“ maksimalaus pajamų iš svarstyklių lygio. Po Šiaurės karo meto negandų – Maskvos ir Švedijos kariuomenių okupacijų, gaisrų ir maro – Vilniaus miesto pajamos gerokai sumažėjo⁹². 1712–1755 m.

⁸¹ *za naprawienia szal mnieyszych, co po Lukiszkach wozą, zaplaconą kowalowi za rastawratio*, ten pat, b. 60, l. 6v.

⁸² P vz., 1719 (ten pat, b. 72, l. 13).

⁸³ V. Jogėla, E. Meilus, V. Pugačiauskas, min. veik., p. 65; [...] *mają na Lukiszkach swe wagi [...], Metryka Litewska. Księgi Sigillat 1709–1719*, oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1987, s. 117. Apie savavališkas svarstyklės žr.: A. Ragauskas, min. veik., p. 96.

⁸⁴ *MOLŠ2*, nr. 355; taip pat žr.: M. Klovas, min. veik., p. 81–82.

⁸⁵ *MOLŠ2*, nr. 260 (p. 460), 357 (p. 623).

⁸⁶ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 17, l. 3 (nurodyta kapomis 21:53:4).

⁸⁷ Ten pat, b. 17, l. 13 (nurodyta kapomis 59:20:8).

⁸⁸ Ten pat, b. 18, l. 3 (nurodyta kapomis 1172:22:8).

⁸⁹ Pajamų–išlaidų suvestinių nuorodas žr. „Vilniaus miesto pajamų–išlaidų suvestinė“, M. Klovas, min. veik., p. 97–101.

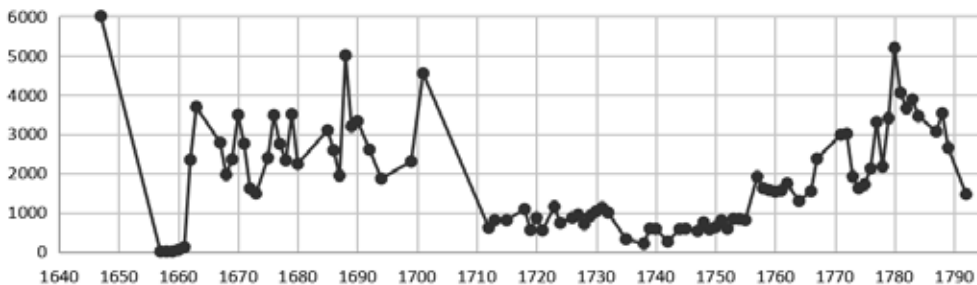
⁹⁰ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 46, l. 2.

⁹¹ Ten pat, b. 56, l. 2v.

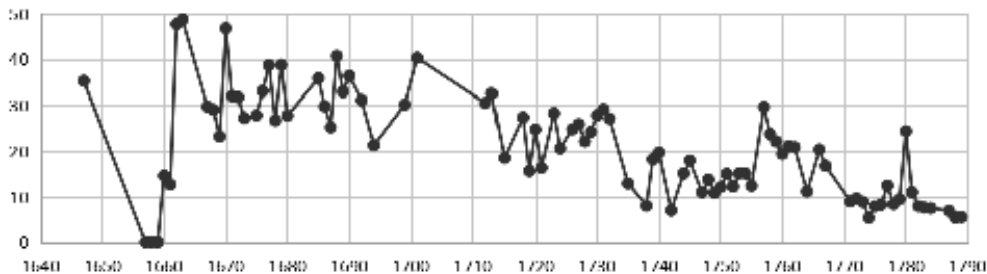
⁹² M. Klovas, min. veik., p. 90–91.

pajamų iš svarstyklių vidurkis sudarė vos 723 auksinus (vid. 19 proc. visų metinių pajamų). Vėliau, 1757 m., pajamos iš svarstyklių padvigubėjo (1 912 auksinų ir 6 grašiai⁹³) ir 1757–1792 m. vidurkis siekė 2 529 (vid. 12 proc. visų metinių pajamų). 1780 m. pasiektas pajamų iš svarstyklių augimo pikas, kai surinkta 5 190 auksinų ir 17 grašių⁹⁴, po kurio šios rūšies pajamų ėmė vėl mažėti. Pajamų iš svarstyklių staigus padidėjimas XVIII a. šeštame deš. sietinas su svarstyklių mokesčio išaugimu. Kaip jau minėta, tiksliai žinome, kad 1712 m. į miesto išdą buvo sumokamas 1 grašis nuo akmens, o 1786 ir 1788 m. mokeskis jau buvo gerokai išaugęs – 6 grašiai nuo akmens. Toks mokesčio šuolis negalėjo įvykti per naktį, tad tikėtina, jis ženkliai išaugo būtent XVIII a. šeštame deš., kai miesto gaunamos pajamos iš svarstyklių padvigubėjo. Visgi XVIII a. pajamų iš svarstyklių dalis miesto išde po truputį mažėjo, ypač tai pastebime antroje šio amžiaus pusėje. Tai sietina su vartų mokesčio perleidimu miesto išdui ir kitų mokesčių padidiniu⁹⁵.

1 grafikas. Vilniaus miesto pajamos iš svėryklos 1647–1692 m. (auksinai)

2 grafikas. Pajamų iš svėryklos dalis Vilniaus miesto išde 1647–1792 m. (proc.)

⁹³ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 213, l. 2.

⁹⁴ Ten pat, b. 276, l. 1.

⁹⁵ M. K l o v a s, min. veik., p. 91.

Išlaidos svarstyklių išlaikymui buvo nedidelės. Pirmą kartą jos fiksuojamos 1660 m., kai buvo pakeista svėryklos durų rankena ir spyna už 16 grašių⁹⁶. 1662 m. vykdyta daugiau priežiūros darbų – pirktas švinas, skirtas svarstyklių akmenims, taip pat pirktą naują durų spyna, buvo taisomos svarstyklės, klotas naujas grindinys ir pan. – už viską sumokėta 11 kapų ir 28 grašiai⁹⁷. 1667 m. buvo pakeistas svarstyklių pastato stogas, kuris kainavo 156 kapas ir 16 grašių⁹⁸, o štai 1764 m. buvo pastatyta mūrinė svarstyklių kamara, kainavusi 325 auksinus ir 28 grašius⁹⁹. Tai keli išskirtiniai atvejai, nes dažniausiai išlaidas, susijusias su miesto svarstyklėmis, sudarė smulkūs pastato remonto darbai, svarstyklių priežiūra, malkos ir pan. Papildomas išlaidas sudarė svarstyklių raštininkui perkamas popierius (XVIII a. paprastai buvo skiriama 16 auksinų) ir svarstyklių raštininko atlyginimas (100–300 auksinų – mokėtas nereguliariai).

Svarstyklės miesto pareigūnai visada prižiūrėjo tiesiogiai ir jos nebuvo nuomojamos¹⁰⁰. Miesto reikmėms paskolinę pinigų asmenys galėjo būti atleidžiami nuo svarstyklių mokesčio. Štai 1647 m. Vilniaus tarėjas Steponas Krasovskis buvo atleistas nuo svarstyklių mokesčio trejiems metams už nuopelnus miestui (skyrė pinigų karaliaus ir senatorių vizito mieste išlaidoms padengti)¹⁰¹, o 1653 m. nuo šio mokesčio atleistas Vilniaus burmistras Mykolas Kličevskis, paskolinęs pinigų miesto reikmėms¹⁰². Visgi tokių lengvatų buvo suteikiama retai ir teisė imti svarstyklių mokesť atidžiai saugota. Už paskolintus miesto reikmėms pinigus miesto taryba galėjo atleisti miestiečius nuo prievolių (nuo išdo ekonomo pareigų atlikimo, mokesčių rinkimo ir kt.). Pavyzdžiui, 1677 m. iki gyvos galvos nuo visų prievolių magistratui buvo atleistas pirklys Samuelis Opankevičius¹⁰³, 1679 m. – pirklys Teodoras Opankevičius¹⁰⁴, 1680 m. – pirklys Jonas Radzkevičius¹⁰⁵. Tačiau atleidimo nuo prievolių dokumentuose visada buvo pabrėžiama, kad atleidžiama nuo visų prievolių miestui, „išskyrus svarstyklių ir kitų mokesčių mokėjimo“ (*wyjąwszy [...] płacenia powasczego, beczkowego y innych prowentow mieyskich*).

⁹⁶ LVIA, f. 458, ap. 1, b. 17, l. 8.

⁹⁷ Ten pat, b. 18, l. 21v, 22v ir 26.

⁹⁸ Ten pat, b. 23, l. 46.

⁹⁹ Ten pat, b. 237, l. 37v.

¹⁰⁰ 1654 m. Vilniaus burmistras Mykolas Kličevskis miestui paskolino 14 tūkst. auksinų, tačiau dėl maskvėnų okupacijos dalis sumos liko negražinta. Todėl 1663 m. sutarta, kad Kličevskis atsiims 4662 auksinus iš svarstyklių rinkliavos (*MOLŠ3*, nr. 172). Panašu į nuomos atvejį, tačiau tiesiogiai svarstyklės ir toliau prižiūrėjo išdo ekonomai, kurie buvo įpareigoti išmokėti nurodytą sumą.

¹⁰¹ LVIA, f. 23, ap. 1, b. 1 (SA 5096), l. 374–375.

¹⁰² Ten pat, b. 2 (SA 5097), l. 62–62v; taip pat žr.: *MOLŠ3*, nr. 172.

¹⁰³ LVIA, f. 23, ap. 1, b. 12 (SA, 5109), l. 194–195; plg.: *Акты, издаваемые виленскою археографическою комиссиею*, т. 10: *Акты виленского магистрата и магдебургии* (toliau – *АВАК10*), Вильна, 1879, № 10.

¹⁰⁴ LVIA, f. 23, ap. 1, b. 12 (SA, 5109), l. 302–303.

¹⁰⁵ Ten pat, b. 12 (SA, 5109), l. 513–514.

Saikavimas

Nėra tiksliai žinoma, kada Vilniaus miestui buvo suteiktos teisės gauti pajamas iš javų ir kitų bierių produktų saikavimo, kitaip – statinių mokesčio (lenk. *beczkowe*). Anksčiau analizuotoje 1432 m. Žygimanto Kęstutaičio privilegijoje (žr. poskyrį „Pirmosios žinios apie Vilniaus miesto pajamas“) termino *beczkowe* nėra, jo nesutinkame ir kitose XV–XVI a. privilegijose. Tam tikrų užuominų galime rasti 1536 m. ordinacijoje, kurioje nurodoma, kad miesto taryba turi prižiūrėti ne tik svaigalų statinių vienodą tūrį, bet ir „prižiūrėti kepėjus ir visas prekes, kurias parduoda *saikavimui* ir svėrimui, kad nebūtų apgaulinėjama“¹⁰⁶. Galima daryti atsargią prielaidą, kad šioje vietoje turimas omenyje javų ir kitų bierių produktų saikavimas. Visgi valdovų privilegijose, patvirtinančiose Vilniui savivaldos ir kitas teises, javų ir kitų bierių produktų saikavimas pirmą kartą aiškiai minimas gana vėlai – 1633 m. Vladislavo II Vazos privilegijoje: [...] *etiam mensurarum frumenti, & liquorum, variarum ulnarum & ponderum* [...]¹⁰⁷.

Iš kitų šaltinių tiksliai žinoma, kad miestas gavo pajamų iš saikavimo jau XVII a. trečiame deš. 1622 m. Vilniaus miesto dalies naudmenų nuomos sutartyje nurodyta, kad statinių, indų ir vaško lydyklos (*arędę beczek, miednic y woskoboini*) nuoma miestui atnešdavo 340 kapų grašių metinių pajamų, o tuo metu nuomininkas buvo Vilniaus miestietis Jurgis Drenevičius¹⁰⁸. Bent nuo 1640 m. miesto statines, kuriomis javai buvo saikuojami (*beczki, ktoremi wszelkie zboże w miescie Wilenskim mierzaię*), ir kitas pajamas nuomojo Vilniaus burmistras Mykolas Kličevskis su žmona Katerina, 1644 m. rūpintis šių mokesčių surinkimu patikėję giminaičiui pirkliui Laurynui Kličevskiui¹⁰⁹. 1647 m. miesto pajamų inventoriuje nurodyta, kad bendrai statinių, indų ir grindinio mokesčio nuoma miesto išdą papildydavo 700 kapomis grašių¹¹⁰. Visi minėti šaltiniai leidžia tik apytiksliai įsivaizduoti pajamų iš javų ir kitų bierių produktų saikavimo dydį XVII a. pirmoje pusėje, nes šis visur figūruoja kartu su kitais miesto pajamų šaltiniais.

¹⁰⁶ *Wzhlad też Rada majet mieti o wahi i o miery kupieckie i szynkarow, oto tym obyczajem iż majut w každy karczmie boczki miodowyye i piwnyye ustanowit odnostaynyie w odnu mieru pod cechom mieskim. Także i piekarow smotreti i wsiakich reczy kotoryie prodaiut na mieru i na wahu, abysia każda recz sprawowala sprawiedliwie bez každy omylki, a každyho Miesiaca majet toho Rada ohladati wodłuh Prawa. P. D u b i n s k i, min. veik., p. 58.*

¹⁰⁷ Ten pat, p. 196. Teisė saikuoti javus minima 1649 m. (ten pat, p. 219; orig.: LNMMB RS, f. 101, b. 68) ir 1669 m. privilegijose (P. D u b i n s k i, min. veik., p. 240; orig.: LNMMB RS, f. 101, b. 82).

¹⁰⁸ LVIA, f. 23, ap. 1, b. 1 (SA 5096), l. 51–51v; plg.: *ABAK10*, № 44.

¹⁰⁹ LVIA, f. 23, ap. 1, b. 1 (SA 5096), l. 305–308; susijęs įrašas ten pat, l. 336–337.

¹¹⁰ 1715 m. inventoriaus nuorašas, ten pat, f. 458, ap. 1, b. 14, l. 1–2; plg.: vertimas į lietuvių k.: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, p. 561–563; taip pat žr.: M. K l o v a s, min. veik., p. 81.

1654 m. Vilniaus burmistras Mykolas Kličevskis ir jo žmona Katerina miestui paskolino 14 tūkst. auksinų ir jiems buvo suteikta miesto palivarkų, zomšo malūno, statinių, grindinio, išpilstymo indų ir vaško lydyklos pajamų nuoma 7 metams¹¹¹. Pasibaigus mirtinai nuomai, 1662 m. javų saikavimas miesto išdą papildė 187 kapomis, 53 grašiais ir 4 pinigėliais (7,6 proc. visų metinių pajamų)¹¹², o 1663 m. – 320 kapų, 12 grašių ir 4 pinigėliais (8,4 proc.)¹¹³. Žemiau pateiktas grafikas rodo šios rūšies pajamų tendencijas XVII a. vid. – XVIII a. pab. (žr. 3 grafike punktyrinę liniją). Matome, kad XVII a. šeštame–aštuntame deš. pajamų iš statinių miestas dažnai negaudavo, matyt, išnuomodavo¹¹⁴. XVII a. antroje pusėje, neįtraukiant metų, kai visai negauta pajamų, miesto pajamų iš statinių vidurkis buvo 780 auksinų (vid. 8,9 proc. visų metinių pajamų), o XVIII a. pirmoje pusėje, po Šiaurės karo, tesiekė 115 auksinų (vid. 4 proc.). Nuo XVIII a. vid. pajamos iš statinių dar sumažėjo – 1749 m. jos sudarė vos 9 auksinus ir 18 grašių¹¹⁵. 1749–1767 m. pajamų iš statinių vidurkis buvo tik 6 auksinai (vid. 1,6 proc. visų metinių pajamų), o bent nuo 1772 m. šios rūšies pajamų miestas negavo visai.

Javų ir kitų bierių produktų saikavimo teisė priklausė magistratui, tačiau pirkliai dėjo pastangas vienokiu ar kitokiu būdu šią teisę perimti. XVII a. antroje pusėje aptinkame atvejų, kai pirkliai nelegaliai javus saikavo savo statinėse. Pavyzdžiui, 1685 m. miesto pajamų suvestinėje nurodyta, kad miesto išdą papildė baudos salyklininkų cecho nariams, kurie savo statinėmis svėrė javus – Povilas Januškevičius sumokėjo 20 auksinų, o Jokūbas Zuromskis 12 auksinų¹¹⁶. Nuo XVIII a. trečio deš. pirkliai pradėjo laikyti statines pas save teisėtai ir mokėti už tai mokesį (žr. 3 grafike ištisinę liniją). Pirmą kartą tai užfiksuota 1727 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinėje, kurioje išskirta atskira pajamų grafa „nuo statinių, kuriomis pas save saikuoja įvairūs asmenys“¹¹⁷. Tais metais Vilniaus burmistras Andrius Minkevičius sumokėjo 6 auksinus ir 10 grašių, Andrius Paškevičius – 8 auksinus ir Simonas Stroškevičius – 12 auksinų. Nuo 1729 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinėse pradėta fiksuoti atskira mokestinė grafa „pajamos nuo pirklių, kurie pas save statines laiko ir javus sveria“¹¹⁸. Pirklių, laikusių pas save statines,

¹¹¹ LVIA, f. 23, ap. 1, b. 3 (SA 5098), l. 121–122v (*MOLŠ3*, nr. 172).

¹¹² LVIA, f. 458, ap. 1, b. 18, l. 14v.

¹¹³ Ten pat, b. 19, 18v.

¹¹⁴ Pavyzdžiui, 1671 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinėje buvo nurodyta, kad pajamos iš statinių, išpilstymo indų ir kt. buvo išnuomos Fedorui Špakovskui ateinantiems metams už 1250 auksinų, ten pat, b. 27, l. 20v. Tad už kitus metus pajamų iš statinių negauta. O štai 1673 m. išnuomota Vilniaus vaitui, ten pat, b. 29, l. 26.

¹¹⁵ Ten pat, b. 180, l. 12v.

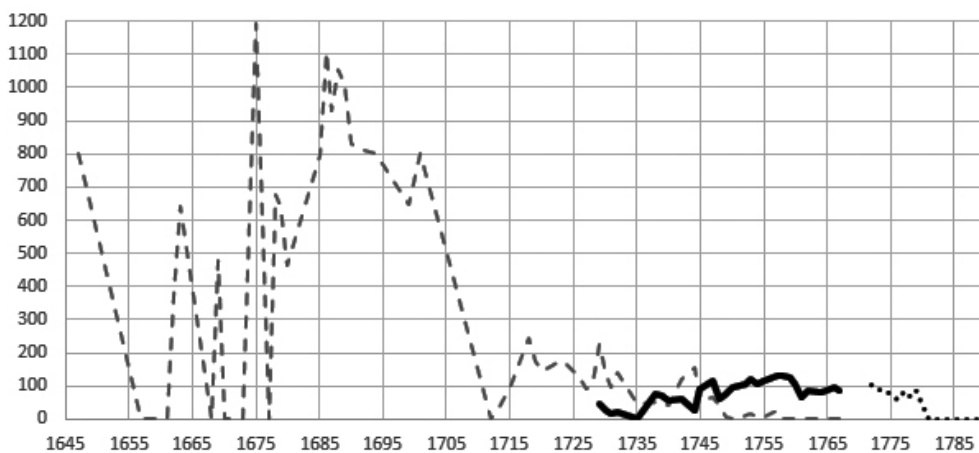
¹¹⁶ Ten pat, b. 42, l. 24.

¹¹⁷ [...] *item od bezcek co u siebie mierzaią doszlo od roznych ich m[osciow]*, ten pat, b. 94, l. 9v.

¹¹⁸ Ten pat, b. 99, l. 24 (*przychod od ich m[oscio]w panow kupcow, kturzy u siebie bezcki maią y rozne zboże mierzaią*).

po truputį gausėjo – 1745 m. jų jau buvo 28¹¹⁹, 1751 m. – 46¹²⁰, o daugiausia 1757 m. – 51¹²¹. Pajamų nuo privačiai laikomų statinių miestas gavo 1727–1779 m. ir jų vidurkis buvo 78 auksinai. Tiesa, 1772–1779 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinėse pajamos iš statinių nuomos privatiems asmenims buvo sujungtos su degtinės šinkavimo mokesčiu ir fiksuotos kartu (žr. 3 grafike taškine linija)¹²². 1772–1779 m. jos sudarė vidutiniškai 82 auksinus (didžiąją dalį sudarė statinių nuoma, nes 1771 m. iš degtinės šinkavimo surinkti vos 6 auksinai), o bent nuo 1781 m. dėl nenustatytų priežasčių miesto išdo šios rūšies pajamos nepasiekdavo visai.

3 grafikas. Vilniaus miesto pajamos iš saikavimo 1657–1789 m. (auksinai)

Javų saikavimo statinių nuomos reglamentavimas aptinkamas miesto tarybos sesijų protokoluose tik XVIII a. aštuntajame deš. 1770 m. LDK išdo komisijos superintendantas Baranovičius, atsakingas už svaigalų muitą Vilniaus vaivadijoje, pateikė Vilniaus miesto tarybai rekomendaciją dėl vienodų ir miesto patvirtintų matų, kuriais saikuojami įvairūs javai, naudojimo ir griežto nusižengusių baudimo¹²³. O 1774 m. sesijoje buvo patvirtinti LDK išdo komisijos nuostatai, kuriuose numatyta: 1) kiekvienas Vilniaus miestietis

¹¹⁹ Ten pat, b. 157, l. 18v–19.

¹²⁰ Ten pat, b. 190, l. 16v–17.

¹²¹ Ten pat, b. 213, l. 20v–21.

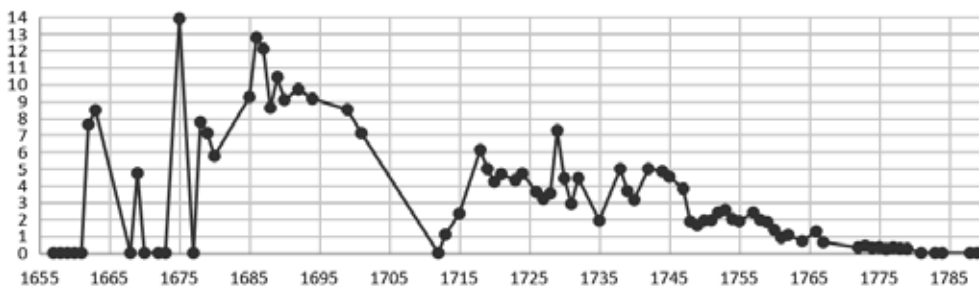
¹²² [...] *od bezkowego y baniowego od ich m[osciow] pp. magistratowych, kupcow y gminowych*, ten pat, b. 258, l. 9v.

¹²³ Ten pat, f. 1199, ap. 1, b. 5, l. 39v.

savo reikmėms turėjo teisę laikyti matus, kuriais sveriami javai ir kiti birūs produktai, 2) kiekvienas pageidaujantis laikyti minėtus matus galėjo juos įsigyti naujus arba pateikti senus, kad būtų sureguliuoti ir antspauduoti, 3) už matų sureguliuovimą ir antspaudavimą turėjo būti atsakingas magistrato raštininkas, 4) matai turėjo būti antspauduojami ant šono ir dugno miesto antspaudu, 4) registre turėjo būti įrašomi asmenų vardai, pavardės ir kiek jie turėjo kasmet mokėti už išduotas statines, 5) jeigu kas nenorėjo savo saiko turėti, tai privalėjo kaskart naudotis Rotušės saiku, 6) buvo draudžiama naudoti Rotušės nepatvirtintus matus ir už tai turėjo būti baudžiama¹²⁴.

Žemiau pateiktas grafikas rodo (žr. 4 grafiką), kad bendrai didžiausią reikšmę miesto išdui pajamos iš statinių turėjo XVII a. antroje pusėje. Neskaiciuojant metų, kai statinės buvo išnuomos miesto skolų padengimui, šios rūšies pajamos sudarė 4–14 proc. visų miesto pajamų. Vėliau procentinė dalis mažėjo: XVIII a. pirmoje pusėje – 1–7 proc., XVIII a. antroje pusėje – daugiausia siekė 2,4 proc., o nuo XVIII a. devinto deš. šios rūšies pajamų miestas negavo visai.

4 grafikas. Pajamų iš saikavimo dalis Vilniaus miesto išde 1657–1789 m. (proc.)

Išlaidas saikavimo statinių priežiūrai sudarė naujų statinių įsigijimas ir senųjų kaustymas geležimi. Šios rūšies išlaidos pirmą kartą fiksuojamos 1661 m. miesto pajamų–išlaidų suvestinėje, kai buvo įsigytos 5 naujos statinės už 3 kapas grašių¹²⁵, 1663 m. įsigytos dar 6 statinės už 6 kapas ir 24 grašius¹²⁶. XVII a. antroje pusėje – XVIII a. tokio tipo išlaidos nebuvo kasmetinės, tačiau galėjo sudaryti iki 99 auksinų ir net viršyti iš statinių gaunamas pajamas. Štai 1766 m. už naujas statines sumokėta 15 auksinų, o už senųjų apkaustymą ge-

¹²⁴ Ten pat, l. 70–70v.

¹²⁵ Ten pat, f. 458, ap. 1, b. 17, l. 23–23v.

¹²⁶ Ten pat, b. 19, l. 48v.

ležimi – dar 84, tuo tarpu pajamų už statinių nuomą gauta iš viso 97 auksinai ir 22 grašiai¹²⁷. Javai buvo sveriami statinėmis ir mažesniais – 1/2, 1/4 ir 1/8 statinės dydžio – tūrio vietnetais (*beczki, pulbeczki, czwierci y osminy*¹²⁸).

Išvados

Pirmą kartą Vilniaus miesto teisė turėti svarstykles ir gauti iš jų pajamų fiksuojama 1432 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio privilegijoje. Šią teisę Vilnius išlaikė iki XVIII a. pab. Svarstyklių darbo reglamentavimo aspektai pirmą kartą fiksuojami 1536 m. valdovo ordinacijoje – jas turėjo prižiūrėti vienas izdo ekonomas nuo magistrato ir vienas nuo pirklių bendrijos. Nesutarimai tarp magistrato ir pirklių bendrijos lėmė, kad XVII a. penktame deš. grįžta prie šio klausimo ir 1647 m. rugpjūčio 5 d. buvo paskelbta instrukcija izdo ekonomams, kurios nuostatų laikytasi ir XVIII a. Svėrykloje dirbo du izdo ekonomai, svarstyklių raštininkas ir krovėjai. Dirbta vidutiniškai 23–25 dienas per mėn., nors reikalui esant darbuotasi ir be išeiginių dienų. Miesto pajamos iš svarstyklių prieš 1655 m. okupaciją galėjo siekti 3 tūkst. kapų grašių (35 proc. visų metinių pajamų). 1662–1701 m. pajamų iš svarstyklių vidurkis buvo 2784 auksinai (vid. 32 proc. visų metinių pajamų), 1712–1755 m. – 723 auksinai (19 proc.), 1757–1792 m. – 2 529 auksinai (12 proc.). Nuo 1757 m. pajamos iš svarstyklių padvigubėjo dėl išaugusio svarstyklių mokesčio, tačiau bendrai paėmus, šios rūšies pajamų dalis izde mažėjo – tuo metu miestas gavo papildomų pajamų iš vartų mokesčio, taip pat buvo padidinti ir kiti mokesčiai. Miesto išlaidos svarstyklių išlaikymui buvo nedidelės, dažnai siekė vos keliolika auksinų smulkiems svėryklos pastato remonto darbams, svarstyklių priežiūrai, malkoms ir pan. Papildomas išlaidas sudarė svarstyklių raštininkui perkamas popierius ir svarstyklių raštininko atlyginimas (100–300 auksinų). Svarstyklės miesto pareigūnai visada prižiūrėjo tiesiogiai ir jos nebuvo nuomojamos. Nėra nustatyta, kada tiksliai Vilniaus miestas gavo javų ir kitų bierių produktų saikavimo teisę, tačiau šio pobūdžio pajamų miestas gavo bent nuo XVII a. trečio deš. 1662–1701 m. šių pajamų vidurkis buvo 780 auksinų (vid. 8,9 proc. visų metinių pajamų), 1712–1748 m. – 115 auksinų (vid. 4 proc.), 1749–1767 m. pajamų iš saikavimo vidurkis tesiekė 6 auksinus (vid. 1,6 proc. visų metinių pajamų), o bent nuo 1772 m. šios rūšies pajamų miestas negavo visai. Nuo XVIII a. trečio deš. pirkliai pradėjo laikyti statines pas save ir mokėjo už tai mokesį. Pajamų nuo privačiai laikomų statinių miestas gavo 1727–1779 m. ir jų vidurkis buvo 78 auksinai. Bent nuo 1781 m. dėl nenustatytų priežasčių miesto izdo šios

¹²⁷ Ten pat, b. 245, l. 15–16, 27 ir 34.

¹²⁸ Ten pat, l. 34.

rūšies pajamos nepasiekdavo. Naujų statinių įsigijimo ir senųjų apkaustymo geležimi išlaidos XVII a. antroje pusėje – XVIII a. buvo epizodinės, tačiau galėjo sudaryti iki 99 auksinų ir net viršyti iš saikavimo gaunamas pajamas.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

DUBINSKI, Piotr. *Zbiór praw y przewileiów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych na żądanie wielu Miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wilno: Drukarnia J. K. Mci przy akademii, 1788.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija. Sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 1: *Feodalinis laikotarpis*. Red. K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.

Metryka Litewska. Księgi Sigillat 1709–1719. Oprac. A. Rachuba. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1987.

PAKNYS, Mindaugas. *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

URBANA VIČIUS, Agnius. *1672, 1674–1676 m. klostinių metų Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų knygos* (rankraštis), prieiga per internetą: http://www.istorija.lt/visi-skaitmeniniai-istekliai/XVII_a_vidurio_Maskvos_okupacijos_Lietuvoje_saltiniai. T. II: *1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai*. Sudarė E. Meilus, parengė I. Gerasimova, E. Meilus, S. Žemaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.

XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai. T. III: *1658 ir 1663 m. Vilniaus miesto tarybos aktų knyga*. Sudarė E. Meilus, parengė A. Kaminskas, M. Kvizikevičiūtė, E. Meilus, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

Акты, издаваемые виленскою археографическою комиссиею. T. 10: *Акты виленского магистрата и магобургии*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1879.

BALIŃSKI, Michał. *Historia miasta Wilna*. T. 1: *Zawierający dzieje Wilna, od założenia miasta aż do roku 1430*. Wilno: drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1836.

BLAŽYTĖ, Danutė. Vilniaus miesto išdo pajamos ir išlaidos XVIII a. antroje pusėje. In: *Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės 1980 m. gegužė. Trečioji knyga*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1980, p. 111–112.

ČAPLINSKAS, Antanas Rimvydas. *Vilniaus gatvių istorija. Valdovų kelias*. Antra knyga: *Didžioji gatvė*. Vilnius: Charibdė, 2009.

JOGĖLA, Vytautas; MEILUS, Elmantas; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2008.

KEMPA, Tomasz. *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.

KIAUPA, Zigmantas. *Kauno istorija*. T. I: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*. Vilnius: Versus aureus, 2010.

KLOVAS, Mindaugas. Vilniaus miesto išdas 1647–1794 m. pajamų–išlaidų knygų duomenimis. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2017/2, 2018, p. 77–104.

KUTRZEBA, Stanisław. Finanse Krakowa w wiekach średnich. *Rocznik Krakowski*. T. III, Kraków, 1900, s. 27–152.

LOWMIANŲSKA, Maria. *Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku*. Wilno: Wydawnictwo Magistratu m. Wilna, 1929 (2 wyd.: Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005).

OBST, Jan. Rachunki miasta Wilna. *Litwa i Ruś: miesięcznik poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu*. T. IV, Wilno, 1913, zeszyt VII–IX, s. 77–186.

PILTZ, Franciszek. *Gospodarka finansowa Starej Warszawy 1765–1795*. Warszawa: drukarnia miejska Miodowa 23, 1939.

RAGAUSKAS, Aivas. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002.

SAMALAVIČIUS, Stasys. *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*. Sudarė A. Samalavičius, parengė A. Ragauskas. Vilnius: Edukologija, 2011.

ŠAPOKA, Adolfas. *Raštai*. T. 1: *Vilniaus istorija*. Parengė A. Ragauskas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013.

ZUBYK, Roman. *Gospodarka finansowa Miasta Lwowa w latach 1624–1635*. Lwów: Skład główny: kasa im. rektora J. Mianowskiego instytutu popierania polskiej twórczości naukowej, 1930.

КЯУПА, Зигмантас. Гостинный двор в Вильнюсе. *Наши радовод*. Кн. 3. Ч. 3: *Материалы международной научной конференции по региональной истории Восточной Европы „Культура народов Великого княжества Литовского и Белоруссии XIII – нач. XX вв.“, Гродно, 22–24.10.1991*. Отв. ред. и сост. Д. Карев, Гродно. 1991, с. 449–455.

VILNIUS CITY REVENUES: SCALES AND METERAGE IN THE 15TH–18TH CENTURY

Summary

MINDAUGAS K L O V A S

The article analyses Vilnius City revenues from scales and meterage in the 15th–18th century. The right of the city of Vilnius to acquire scales and thus receive income was for the first time documented in the Privilege of Grand Duke Sigismund Kęstutaitis (Žygimantas Kęstutaitis) of 23 September 1432. The city retained such right until the very end of the 18th century. The regulatory aspects of scales operations were for the first time laid down in the sovereign's entail of 1536: the magistrate and the merchants' community would assign a treasury steward each to monitor it. Disagreements between the magistrate and the merchants' community were accountable for the fact that in the 1640s the issue

was readdressed and on 5 August 1647 an instruction for treasury stewards used throughout the 18th century was issued. The weighing house employed two treasury stewards, a scales clerk, and loaders. On average they worked 23–25 days a month, though at times it was required to work with no days off. City revenues from the scales before the occupation of 1655–1701 could have amounted to 3,000 threescores of groschen (or 35 percent of the total annual revenue). In 1662–1701 the average of scales income was 2,784 Lithuanian auksinas (or 32 percent of the total annual revenue), in 1712–1755 it plummeted to 723 auksinas (19 percent), and in 1757–1792 soared again to 2,529 auksinas (12 percent). Starting with 1757, the amount received from scales revenues in the city treasury doubled, though in general the proportion of this type of income decreased as a new gates tax was introduced in the city and other tariffs were increased. Expenses of the city related to scales maintenance were rather small and usually confined to a dozen or so auksinas for minor repairs of the weighing house, scales maintenance, firewood, etc. Additional expenses included paper required by the scales clerk and his salary (100–300 auksinas). The scales were always directly supervised by the city's officials and there were no possibilities to rent them. It has not been established exactly when the city was granted the right of corn and other bulk product meterage, though income of this type had been documented since the 1620s. In 1662–1701 the average of such revenues amounted to 780 auksinas (or 8.9 percent of the total annual income), in 1712–1748 it decreased to 115 auksinas (4 percent), in 1749–1767 – to 6 auksinas (1.6 percent), and at least starting with 1772 the city did not receive this type of income whatsoever. As of the 1720s, merchants started keeping barrels at their places and paying taxes. Revenues from privately kept barrels were received in 1727–1779, on average amounting to 78 auksinas. Starting with 1781, due to unknown reasons, this type of income was no longer received at the city treasury. In the second half of the 17th–18th century, expenses related to the purchase of new barrels and iron binding of old ones were episodic though could account for up to 99 auksinas and even exceed the meterage income.

Gauta 2019 m. vasario mėn.
Priimta 2019 m. kovo mėn.

Mindaugas Klovas – Lietuvos istorijos instituto Miestų tyrimo skyriaus mokslo darbuotojas.
Tyrinėja Vilniaus miesto ūkio ir posesijų raidą XVI–XVIII a.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: mindaugas.klovas@yahoo.com